

G'ARBIY SUG'D MOZORQO'RG'ONLARIDA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR VA ULARDAN OLINGAN NATIJALAR

*Ochilov Shohzod Zohid o'g'li, Samarqand arxeologiya instituti
kichik ilmiy xodimi*

RESEARCH IN THE WESTERN SUG'D CEMETERY AND THEIR RESULTS

*Ochilov Shohzod Zohid oglu, junior research fellow at the
Samarkand Institute of Archaeology*

ИССЛЕДОВАНИЯ, ПРОВЕДЕННЫЕ НА ПАМЯТНИКАХ ЗАПАДНОГО СОГДА И ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

*Очилов Шохзод Зоҳид оглы, младший научный сотрудник
Самаркандского археологического института*

e-mail: E-shohzod@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0008-1968-8534>

Annotatsiya: Ushbu maqola G'arbiy Sug'd hududida joylashgan qabr-qo'rg'onlar tadqiqotlariga bag'ishlanadi. Mazkur hududda yashagan aholining davriy jihatdan qabrlari va dafn odatlaridagi o'zgarishlar mavjud, yoshga, jinsga, ijtimoiy mavqeyiga qarab qabrlar katta-kichik, qabrdan olingan topilmalarga qarab boy-kambag'al qabrlar turlariga ajratiladi. Qablardan olingan antropologik materiallar tahliliga ko'ra, davriy etnik guruhlarining o'zgarib borish jarayonlari kuzatiladi. G'arbiy Sug'd hududida o'rganilgan qablarning davriy sanasi mil. avv. III-II ming yillikdan VII-VIII, hatto X-XI asrlarga oid etnik guruhlarining qabrlari, degan xulosaga kelindi.

Kalit so'zlar: G'arbiy Sug'd, qabrlar, mayitlar, yarim yerto'la, katakomba, bronza davri, ko'za, qo'ng'iroq.

Abstract: This article is about burial mounds located in Western Sughd devoted to research. There are periodic changes in the graves and burial customs of the people who lived in this area. Depending on the age, gender, social status of the graves, the graves are divided into large and small graves, rich and poor graves depending on the finds from the grave. From the anthropological materials taken from the graves, the processes of their periodical ethnic group changes are observed. It was concluded that the periodical date of the graves studied in the territory of Western Sughd is from III-II millennium BC to VII-VIII and even X-XI centuries.

Key words: Western Sughd, graves, corpses, semi-basement, catacomb, bronze age, jar, bell.

Аннотация: Статья о курганах, расположенных в Западном Согде. Посвящен исследованиям. Периодически происходят изменения в могилах и погребальных обычаях людей, живших на этой территории. В зависимости от возраста, пола, социального статуса, в зависимости от находок могилы делятся на большие и малые, богатые и бедные. По антропологическому материалу, извлеченному из могил, прослеживаются процессы периодической смены их этнической принадлежности. Сделан вывод, что периодическая датировка изученных могил на территории Западного Согда - от III-II тыс. до н.э. до VII-VIII и даже X-XI вв.

Ключевые слова: Западный Согд, могилы, скелет, полуподвал, катакомбы, бронзовый век, кувшин, колокол.

KIRISH. Sug‘d qadimdan kishilik jamiyatining barcha bosqichlarini bosib o‘tgan. Bu taraqqiyot bosqichlar davomida yuksak madaniyat yaratilgan. Qishloq, makonlar, qal‘a, qo‘rg‘onlar, shaharlar yaratilib, buyuk ipak yo‘lining savdosi qaynagan, turli madaniyatlar qorishgan o‘lka hisoblanadi. Bu hudud aholisining o‘z o‘rni va mavqeyiga ega bo‘lganligini o‘rta asrlarda ipak yo‘lidagi savdoda Sug‘d tili savdo tili bo‘lganligining o‘zi isbotlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Sug‘d-Sug‘diyona o‘lkasi tarixiy va arxeologiya fanlarida geografik jihatdan shartli ravishda uch qismga bo‘linadi: Samarqand viloyati hududi Markaziy Sug‘d, Buxoro va Navoiy viloyati hududi G‘arbiy Sug‘d, Qashqadaryo viloyati hududi esa Janubiy Sug‘d deb yuritilgan (A.Rayimqulov, 2017). Bundan tashqari G‘arbiy Sug‘d, uning shahar va qishloqlari haqida Narshaxiy o‘zining “Buxoro tarixi” kitobida Karmanaga shunday ta‘rif bergan: “Karmana Buxoro qishloqlari jumlasidan bo‘lib, unda jome masjid barpo etilgan, shoirlar va adib ko‘p bo‘lgan” (Narshaxiy, 1996). Markaziy Sug‘ddan G‘arbiy Sug‘dga kirish darvozasi hududida bo‘lgan Karmana tumani Shimolda Nurotaning Qorabog‘ tizmalari, shimoli-g‘arbda Qizilqum, janubda esa Ziyovuddin-Zirabuloq tog‘ tizmalari, sharqda hosildor bog‘lar bilan o‘ralgan, geografik jihatidan juda qulay joylashgan. Karmana tumani Buxoro Sug‘dining sharqiy chekkasida, ikki yirik shahar – Samarqand va Buxoro o‘rtasida, qadimiy “Shoh yo‘li” (shoh ruh) ustida joylashib, muhim markaz sifatida iqtisodiy va harbiy strategik ahamiyatga ega bo‘lgan. Somoniyning “Nasabnoma” asarida ham o‘rta asrlarda Karmanada bir necha olim-ulamolar yetishib chiqqanligi to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan (Abdukarim As-Sam‘oniy, 2017). Istaxriy, Muqaddasiy, Yaqubiy asarlarida esa iqtisodiy va madaniy jihatdan rivojlangan rustoq markazi sifatida tilga olingan. Shu bilan birga, G‘arbiy Sug‘d hududiga kiruvchi hozirgi Qiziltepa tumani ham o‘tmishda ma‘lum va mashhur ulkan Sug‘d tarixiy-madaniy mintaqasining muhim, ajralmas tarkibiy qismi hisoblangan. Qiziltepa tumani qadimda Buxoro ma‘muriy vohasi tarkibida faoliyat ko‘rsatgan va aksariyat hollarda undagi davlat tuzumi, siyosiy voqeliklar ta‘siri ostida bo‘lgan. Tumanning geografik joylashuvi alohida

xususiyatga ega bo‘lib, u Buxoro vohasining cho‘l-dasht hududlari bilan tutash eng chekka, shimoliy-sharq qismida joylashgan. Tuman shimol tomoni Qizilqumning Ichkilik qum deb ataluvchi bir qismi kirib kelgan. Voha Zarafshonning chap qirg‘og‘i bo‘ylab Malik Cho‘li, Qiziltepa, Quyimozor adirlari bilan, janub tomondan sho‘rxok taqir yerlardan iborat bo‘lgan Qarnob cho‘li bilan tutashib ketgan. G‘arb tomondan voha (G‘ijduvon, Vobkent, Buxoro tumanlari bilan birga) Shohruh kanali o‘zani bilan chegaralangan. Qiziltepa tumanining qadim o‘tmishiga daxldor arxeologiya yodgorliklarining o‘rganilish tarixi har doim shu soha mutaxassislari va tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lib kelgan (Ж.Мирзахамидов, Ш.Одилов, М.Пардаев, Р.Максудов, 2002). Tuman tarixiy yodgorliklari haqida dastlabki, atroflicha ma‘lumotlarni 1915-yilda Buxoroga qisqa muddatli xizmat safari bilan tashrif buyurgan Turkiston Havaskor Arxeologlari to‘garagi a‘zosi L.A.Zimin o‘z hisobotida yozib qoldirgan (Л.А.Зимин, 1916) Qiziltepa tumani hududida joylashgan arxeologik yodgorliklarda tom ma‘nodagi birinchi izlanishlarni 1934-yilda Sankt-Peterburgdagi Davlat Ermitaj Muzeyi va O‘zbekiston tarixiy yodgorliklarini o‘rganish qo‘mitasi hamkorligidagi ekspeditsiya tomonidan mashhur sharqshunos olim A.Yu. Yakubovskiy rahbarligida o‘tkazilgan. Ekspeditsiya a‘zolari tomonidan tumandagi Kampirak devori, Qiziltepa, Shahri Vayron, Abu Muslimtepa, shuningdek markaziy Sug‘dning g‘arbiy hududida joylashgan katta-kichik aholi punktlari shaharlarni ham sanab o‘tgan. Jumladan Dabusiya va Arbinjon (hozirgi Robijon) kabi shahar yodgorliklari haqida bu yodgorliklar Kampirak devori va buyuk ipak yo‘li yoqasida joylashgan aholisining gavjum yashaganligi haqida aytib o‘tadi. Shuningdek A.Yu Yakubovskiy o‘z tadqiqotlari davomida vohaning boshqa katta kichik qal‘a qo‘rg‘onlarida dastlabki, kichik hajmli, davriy sanalarni aniqlash maqsadida qazuv ishlari amalga oshirib, yodgorliklarning o‘lchovlari olinib yodgorliklarning topografik xaritalari yaratilgan (А.Ю.Якубовский. 1934, 1940). Bu tadqiqot ishlarida birinchi o‘zbek arxeologlari akademik Yahyo G‘ulomov, akademik V.A.Shishkin va Turdi Mirg‘iyosovlar qatnashgan. Zarafshonning quyi oqimidagi mozorqo‘rg‘onlarni o‘rganishni davriy jihatdan 3 guruhga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich 1950-1960-yillar;

Ikkinchi bosqich 1960-1970-yillar;

Uchinchi bosqich 1970-yildan hozirga kunga qadar bo'lgan davrlarni o'z ichiga oladi.

Zarafshonning quyi oqimida topilgan birinchi ibtidoiy tarix yodgorligi 1950-1953-yillarda Yahyo G'ulomov boshchiligidagi arxeologik ekspeditsiya a'zolari tomonidan o'rganilgan. Ushbu yillar davomida Buxoro viloyatining Qorako'l tumani Zamonbobo ko'li bo'yidan bir qancha qabrlar va aholi manzilgohlarining topilishi natijasida ushbu hududni Zamonbobo madaniyati deb nomlash uchun sabab bo'ldi. Zamonbobo aholisi bronza davrida (miloddan avvalgi 2-ming yillikning birinchi yarmida) yashab o'troq dehqon va uy chorvachiligi bilan shug'ulangan. Zamonbobo qabristoni 1950-yillarda aniqlangan bo'lib, 53-yillargacha akademik Y.G'ulomov 1961-64-yillarda A.Asqarovlar tomonidan arxeologik qazishma ishlari olib borilib, bu yerdan 45 ta qabr ochib o'rganilgan. Qabrlarni ochib o'rganish davomida ko'plab natijalar qo'lga kiritilgan. Jumladan qabrlarning tuzilishi, qabr ichidan topilgan jasadlarning ko'milish holati, qablardan topilgan topilmalarning o'ziga xos xususiyatlari va boshqa bir qancha ma'lumotlarga ega bo'lindi. Qabrdagi jasadlar bukchaygan holatda yotqizib ko'milgan. Bu yerda o'rganilgan 45 ta qabr turli chuqurlik va o'lchamlarda saqlangan bo'lib, yer sathidan 10-15 sm chuqurlikdagi o'ra shaklidagi, 1,5-2 m li katakomba shaklidagi qabrlar o'rganilgan. Ehtimol Zamonbobo qabristonidagi qabrlarning barchasi katakomba shaklidagi qabrlar bo'lishi mumkin. Ammo qabr tuzulishiga yerning sho'rlashi va shamol o'z ta'sirini o'tkazib, qabrning asl holatining yo'qolishiga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. O'z holatini saqlagan qabrlarda qabr buyumlari, skelet holati boshqa turdagi qablarga nisbatan ancha boy va yaxshi saqlangan. Qablardagi mayitlar jamoaviy qabrlar, alohida yakka ko'milgan jasadlar ham mavjud bo'lib, mayit atrofida sopoldan yasalgan uy-ro'zg'or buyumlari, toshdan yasalgan bargsimon paykonlar, ayollar qabrlarida yarim qimmatbaho bo'lgan feruza toshlar, misdan yasalgan turli buyumlar, sopol haykalcha, baliq ovlash uchun ishlatiladigan bronza ilgak kabi topilmalar aniqlangan. Mayit atrofida qo'yilgan sopollarda boshqoqli ekinlarning kuygan qoldiqlari ham topilgan. Shuningdek, qablarda misdan yasalgan turli taqinchoq va uy-ro'zg'or buyumlari qatorida toshdan yasalgan taqinchoqlar hamda paykonlarning

topilishi Zamonbobo aholisining turmush hayotida ovchilik ham muhim ahamiyat kasb etganligini hamda toshdan yasalgan qurollardan keng ko'lamda foydalanganliklarini ta'kidlash joiz. O'rganilgan qablardan shuni xulosa qilish mumkinki, Zarafshon vohasining quyi oqimida bronza davri aholisi o'troq dehqon va uy chorvachiligining o'ziga xos taraqqiyotiga erishganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, qablardan topilgan topilmalariga qarab boy-kambag'alligi, mayitning tiriklik davrida jamoadagi ijtimoiy mavqeyiga ko'ra dafn etilgan, deb aytish mumkin (Я.Ф.Гуломов, У.Исломов, А.Аскарлов, 1966). Shuningdek, Buxoro viloyatidagi mozor qo'rg'onlarni o'rganish Buxoro tarixiy o'lkashunoslik muzeyi bilan hamkorlikda olib borilib, qazishmalarda K.I.Maksimov, keyin esa X.Dukelar qatnashdi. Zarafshonning quyi oqimida joylashgan qabr-qo'rg'onlarni o'rganish guruhi tarkibida turli davr mutaxassis xodimlari ham qatnashgan, jumladan V.I.Sareanidi, P.G.Velichko, A.Islamov, G.B.Suyunovlar. Qabrlarni ochib o'rganish davomida topilgan antropologik topilmalar dala va laboratoriya sharoitida kraneologik materiallarni aniqlash amalga oshirildi (O.B.Обельченко, 1992). 1952-yilda taniqli arxeolog V.A.Shishkin va O.V.Obelchinko Quyu mozor (O.B.Обельченко, 1956) va Lavandaki (O.B.Обельченко, 1961) qishloqlari atrofida arxeologik qidiruv ishlarini o'tkazdi.

Qalqonsoy qabrlarini umumiy tahlil qilinganda o'rganilgan 15 ta uncha katta bo'lmagan qabrlar ochilgan bo'lib qabrlarning diametri 15-20 m dan oshmaydigan, balandligi 100-150 sm gacha bo'lgan qabrlar ekanligi ma'lum bo'ldi. Qabrlarning shakl tuzilishiga ko'ra yer sathidan uncha chuqur bo'lmagan qabrlar 20-30 sm hamda chuqurligi 50-1 m gacha bo'lgan qabrlar borligi aniqlangan. Qabrlarni o'rganish davomida ba'zi qablarda mayitlarning ostidan qamish, yog'och to'shamalardan foydalanilganligi ko'rinadi. Ehtimol, Qalqonsoy qabrlarining barchasida bu kabi to'shamalar mavjud bo'lgan bo'lishi mumkin, ammo namlik va kemiruvchi hayvonlarning ta'siri sababli saqlanib qolmagan bo'lishi mumkin. Faqatgina bitta qabrdan juda kam sonli qabr buyumlari aniqlangan. Topilgan topilmalar: bronzadan yasalgan cho'chqa haykalchasi, toshdan yasalgan bilaguzuk, qora toshdan yasalgan qo'ng'iroqcha va choynak topilgan. Topilmalarga ko'ra ushbu qabrdagi mayit

nufuzli insonga tegishli bo'lgan bo'lishi mumkin, deb taxmin qilish mumkin.

Hazora qabristonidan 63 ta qabr ochib o'rganilgan bo'lib, bu yerdagi yirik hajmdagi katakomba tuzilishidagi qabrlar aniqlangan. Mazkur Katakomba qabrlarni ikki turga ajratish mumkin. Birinchi tur qabrlar dromusi, ya'ni kirish yo'lagi tepalikning shimoliy qismida joylashgan qabrlar. Ikkinchi turdagi katakomba qabrlarining kirish yo'lagi janubiy tomonda joylashganligi bilan farqlanadi. Qablardan topilgan topilmalarga boy bo'lgan qabrlar va mayitsiz kenataf turdagi qabrlar ham aniqlangan. Aniqlangan sopol idishlar ko'za, kosacha, xumcha kabi uy-ro'zg'or buyumlari mavjud. Sopol kulolchilik charxida yasalgan. Qablardagi skeletlarning ko'pchiligining bosh qismi shimolga, ba'zan sharqqa tomon yo'naltirilganligi aniqlangan bo'lsa, faqat 1 ta qabrda zardushtiylik dinidagi kabi sopol idishga solib ko'milgan qabr aniqlangan.

Shahriyayron qabristonida 7 ta qabr qazib o'rganilgan bo'lib, ularning o'lchamlari bir-biridan farq qiladi. Qabrdan ko'plab sopol buyumlar, suyak qoldiqlari topilgan. Ushbu hududlarda o'rganilgan qabrlarning tuzilishi va shakliga hamda topilmalarining tuzilishi shakliga ko'ra davriy jihatdan 3 ta davrga bo'linadi.

-Birinchi turdagi qabrlar tuproqli qabrlar, mil avvalgi VII-II asrlar.

-Ikkinchi turdagi qabrlar tuzilishi va topilmalarining turlariga, dafn etish tartibiga ko'ra ajratilgan bo'lib, katakomba shaklidagi yer osti qabrlari, ularning davriy sanasi mil. avv. I-II asrlar.

-Uchinchi guruh qabrlar Miloddan avvalgi II-VII asrlarga oid.

Qolgan dafn marosimlaridan farqli o'laroq, kenotaf va sopol yasalgan idishlarga ko'milgan qabr turlaridir. Kenotaf qabrlar bilan bog'liq bo'lgan o'ta noyob guruhi ossuariylar, xumlar yoki yirik uy-ro'zg'or idishlariga ko'milganligi bilan farqlanadi. Zarafshon vodiysi qabr-qo'rg'onlaridan topilgan bu oxirgi qabr guruhi V-VI asrlarga oid bo'lsa, bu dafn marosimlarida foydalanilgan ba'zi buyumlarning davriy sanasiga ko'ra, ehtimol, VII-VIII asrlarga, ya'ni arablar istilosiga qadar bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Bu qabrlar arablar tomonidan sug'd va aholi islom diniga o'tkazish boshlanishidan avval bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, bu turdagi ko'mish odati islomdan keyin ham davom etgan. Buxoro shahrining eski Shahrison qismida 2018-2019-

yillarda olib borilgan qazishma ishlari davomida ham uy-ro'zg'or buyumlariga turli sopol yasalgan xum va quvurlarga solib ko'mish odati kuzatilgan. Ushbu qablardagi aksariyat suyaklar yosh bolalarga oid ekanligi ma'lum bo'ladi (Дж.К.Мирзаахмедов, Р.Ранте, А.Торгоев, Ш.Т.АДЫЛОВ, 2018-2019).

Yosh bolalarni sopol idishlarga solib ko'mish ularni turli hasharot, qurt-qumursqalardan va yerning namligidan saqlash maqsadida va yoki yuqumli kasallik bilan vafot etgan bolalarni kasallikning tarqalishining oldini olish maqsadida sopol quvurlarga solib dafn etgan bo'lishlari mumkin, deb taxmin qilish mumkin.

Navoiy va Buxoro viloyatining turli tumanlarida o'tgan asrning 80-90-yillarida arxeologik guruhlar tuzilib qidiruv-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Xususan, 1986-yilda Navoiy tumani va Xatirchi tumanlarida qal'a qo'rg'onlar, tepaliklar va qabrlar aniqlanib ro'yxatga olingan (Ю.П.Манилов, 1987). 1986-yil Buxoro viloyati Navbahor tumani hududida qidiruv-tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Tadqiqot natijasida qishloq, makonlar, shaharlar o'rni va qabr-qo'rg'onlar aniqlangan (Ю.П.Манилов, 1986). Shuningdek, Manilov tomonidan 1987-yilda ham Navoiy viloyatining Navbahor va Nurota tumani hududidagi arxeologik tepaliklar, karvonsaroylar hamda qoyatosh rasmlar ro'yxatga olingan. 1992-yil Buxoro viloyatining Tomdi tumanida ham arxeologik qidiruv-tadqiqot ishlari amalga oshirilib, bu yerda qabr qo'rg'onlar, qal'a va shaharning qadimgi o'rinlari borligi aniqlangan (Ю.П.Манилов, 1992). Bundan tashqari, Manilov boshchiligidagi Buxoro va Navoiy viloyatlarining Qiziltepa va Konimex tumanlarida qidiruv tadqiqot ishlari amalga oshirilgan (Ю.П.Манилов, Р.Абдураимов, 1988).

МЕТОД. Ushbu mavzuni yoritish davomida yozma manba va ilmiy adabiyotlarning bir necha uslublari, jumladan yuqoridagi ma'lumotlarning qiyosiy tahlili, olingan so'nggi arxeologik izlanishlar ma'lumotlari, qazishmalardan olingan materiallar tahlili, ularning davriy ketma-ketligi tartibida hamda real aniqlikda foydalanildi.

МУХОКАМА. G'arbiy Sug'd hududida joylashgan arxeologik yodgorliklar va mozarqo'rg'onlar har doim bu soha mutaxassislarining diqqat-e'tibori markazida bo'lib kelgan va turli bahs-munozaralarga sabab bo'lgan.

Jumladan Zamonbobo qabristoni, aholi turarjoy qoldiqlarining topilishi va ushbu aholing tarixiy rivojlanishidagi o'ziga xos taraqqiyot yaratishiga sabab bo'lgan omillar nimalardan iborat ekanligi. Faqatgina Zamonbobo yodgorligi emas, ushbu mintaqada yashagan aholining qadim va ilk o'rta asrlarda bunyod etgan shahar davlatlarining taraqqiyoti, ilk o'rta asrlarda savdo yo'lidagi muhim ahamiyatga ega bo'lgan Buxoro kabi tarixiy sharhlarning yuksalish sabablari. Qabrlarda ko'mish odatlari, davriy sanalardagi o'zgarishlar, qabr ichidan topilgan topilmalarning ahamiyati, diniy e'tiqodidagi o'xshash tomonlarini ko'rish mumkin. Ya.G'ulomov, A.Yu.Yakubovskiy, O.V.Obelichenko, Yu.P.Manilovlarning mazkur hududda olib borgan arxeologik qazishma va kuzatuv tadqiqotlari natijasi boy tarixiy jarayonlar gavdalanirildi. So'nggi yillarda mazkur hududlarda Ya.G'ulomov nomidagi Samarqand arxeologiya instituti xodimlari ham o'z tadqiqot ishlarini amalga oshirdilar. Jumladan, Navoiy viloyatining Karmana tumanida 2022-yilda arxeologik qidiruv tadqiqot ishlarini amalga oshirdi (Саидов М.М., Рахимов К.А., Холматов А.Н. 2022).

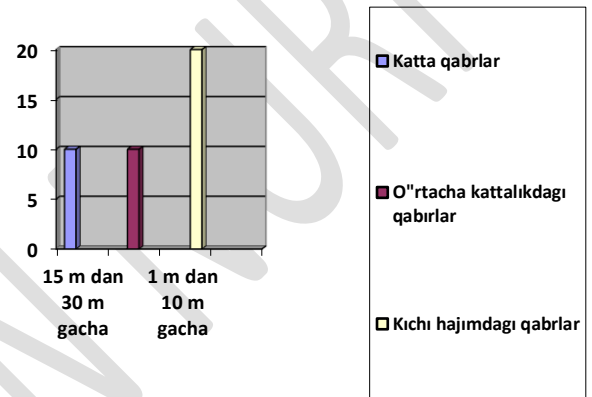
Joriy yilning 14-15-sentabr kunlar Navoiy viloyatining Navbahor tumani Duldul qishlog'ining shimoliy qismida, Navbahor va Konimex temir yo'l kesishmasining g'arbiy qismida, Zarafshon daryosining o'ng qirg'og'ida baliq boqish uchun sun'iy havzalarga aylantirilgan ko'llarning yuqori qismida joylashgan dasht-cho'l hududning 5 km uzunlikdagi, eni esa 1 km bo'lgan hududda kuzatuv-qidiruv ishlari amalga oshirildi.

Qidiruv tadqiqotlar davomida turli hajimdagi 40 ta qabr, 1 ta taxminiy qishloq-makon o'rinlari aniqlandi. Topilgan qabrlardan hajmi 1m dan 25-30 m gacha, balandligi 15-20 sm dan 150-170 sm gacha bo'lgan qabrlar mavjudligi kuzatuvlar davomida aniqlandi. O'rganilgan hududdan va qabrlar atrofidan 100 ga yaqin sopol va tosh parchalari topildi. Topilgan sopol parchalari ilk o'rta asrlar va o'rta asrlar davriga oid ekanligi ma'lum bo'ldi. Topilgan sopol parchalaridan 12 tasi shakli va o'lchamlarini aniqlash imkoniyatlari mavjudligi sababli ularning chizmalari tayyorlandi. Sopollar, ko'zacha, xurmacha, xumcha, piyola va boshqa uy-ro'zg'or buyumlarining parchasidan iborat. Topilgan qabrlar koordinatalari yordamida hududning zamonaviy xaritasi yaratildi.

Qabrlarning shakliga ko'ra guruhlash.

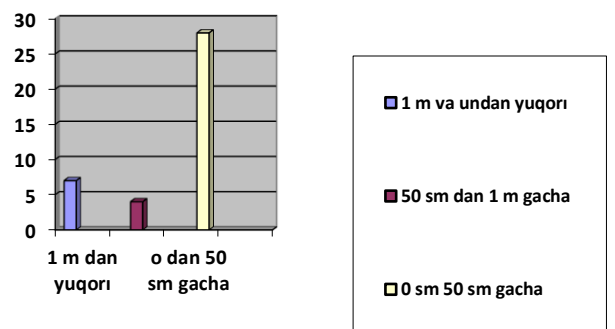
Topilgan qabr-qo'rgonlarning katta va kichikligiga qarab 3 turga ajratildi:

- Katta hajmdagi qabrlar, ya'ni o'lchamlari 15 metrdan 30 metrgacha bo'lgan qabrlar soni 10 ta.
- O'rtacha kattalikdagi qabrlar 10 metrdan 15 metrgacha, 10 ta.
- Kichik hajimdagi qabrlar. 1 metrdan 10 metrgacha bo'lgan qabrlar 20 ta ekanligi aniqlandi (diagramma 1)

Bundan tashqari qabrlarning balandligiga qarab ham 3 turga ajratildi:

- Birinchi tur. O'lchamlari 1m va undan yuqori bo'lgan qabrlar bo'lib, bularning soni 7 ta.
- Ikkinchi tur. Balandligi 50 sm dan 1m gacha bo'lgan qabrlar, bularning soni 4 ta.
- Uchinchi tur qabrlarning balandligi 0sm dan 50 sm gacha bo'lgan qabrlar, 28 ta.

NATIJALAR.

Mazkur hududda bizdan oldin olib borilgan qazuv va kuzatuv ishlari davomida aniqlangan qabrlar bilan biz topgan qabrlarning tuzilishida juda yaqinliklar borligi aniqlandi. Quyimozor, Lavandaq, Hazora, Shahrivayron Qalqonsoy hududlarida o'rganilgan

qabrlarning o'Ichamlari bilan biz o'rgangan qabrlarning o'xshash ekanligi ko'rinadi. Bizning tadqiqotimiz davomida qazuv ishlarini amalga oshirmaganimiz sababidan qabrlarning chuqurligi, qabrlar ichidagi topilmalar haqida so'z yuritishdan yiroqmiz. O'rganilgan qabrlarda keyingi yillarda qazuv ishlarini olib borish va topilmalarni qiyosiy tahlil qilishni maqsad qilib qo'ydik.

XULOSA. G'arbiy Sug'd nomi bilan atalgan va hozirda Navoiy va Buxoro viloyati va uning tumanlari hududida qadimdan o'troq dehqon va ko'chmanchi chorvador aholi yashashi uchun qulay hudud hisoblangan. Ushbu hududlarda aholi muntazam chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan. Bunga asosiy sabablardan biri vohani kesib o'tgan Zarafshon daryosi bo'lsa, ikkinchi tomondan Sho'rko'l va Ayakag'itma ko'lining mavjudligi mazkur hududda yashagan ko'chmanchi chorvador va o'troq dehqon xo'jaliklarining yashashi uchun hamda sug'orma dehqonchilik bilan shug'ullanishi uchun imkoniyat yaratgan deyish mumkin. Mahalliy aholi vakillaridan biri Abduqahhor boboning so'zlariga ko'ra, Zarafshon daryosi toshganda aholi biz o'rganayotgan hududga qochib chiqib jon saqlashgani haqida ma'lumotlar keltiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, Zarafshon daryosining qadimda ham to'lib oqishi aholining chorvachilik, dehqonchilik va baliqchilik bilan shug'ullanishi uchun qulay bo'lgan deb aytish mumkin. Ammo bu yilgi tadqiqot mavzuyim "Qadim va ilk o'rta asrlarda g'arbiy Sug'd mozor qo'rg'onlari geofizik tadqiqotlarda" bo'lganligi sababli biz hali bu qabrlar haqida aniq ma'lumotlarga ega emasmiz, chunki aniqlangan qabrlarda arxeologik qazuv tadqiqot ishlari amalga oshirilmaganligi sababli bu qabrlar qaysi davr aholisiga oid ekanligi haqida bir so'z deyish mumkin emas albatta.

O'rganilgan qabrlarning o'Ichamlariga qaraydigan bo'lsak, Hazora, Quyimozor, Lavandaq, Qiziltepa Qalqonsoy hududida aniqlangan qabrlar o'Ichamlariga yaqin. Topilgan qabrlarda arxeologik qazuv ishlarini amalga oshirish orqali qabrlarning aniq davri va sanasi, qaysi qabila va yoki etnik guruhga oid ekanligiga oydinlik kiritish mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A Raimkulov. Katta Sug'd. Sug'diyona. – Toshkent, 2017.
2. As-Sam'oniyy Abdukarim. Nasabnoma. – Toshkent, 2017.
3. Narshaxiy. Buxoro tarixi. – Toshkent, 2011.
4. А.Ю.Якубовский. Археологическая экспедиция в Зарафшанскую долину в 1934 ТОВЭ., Т.2.Лю 1940, 113-133 - 1934, 1940 .
5. Дж.К. Мирзаахмедов Р. Ранте, А. Торгоев, Ш.Т. Адылов 2018-2019. Археологические исследования у юго-западного угла старого шахристана Бухары в 2019 году // Узбекистонда археологик тадқиқотлар. 2018-2019 йиллар. – Самарқанд, 2018-2019 й.
6. Ж.Мирзаахмедов Ш. Одилов, М.Пардаев, Р.Максудов. Қизилтепа қадимиятидан лавҳалар. – Тошкент, 2002.
7. Зимин Л.А. Отчет о двух поездках в Бухару с археологической целью. Протокол ТКЛА год двадцатый, вып. – Тошкент, 1916.
8. М.М.Саидов. К.А.Раҳимов, А.Н.Холматов. О'zbekiston arxeologik yodgorliklari kattaligi. – Samarqand, Samarqand arxeologiya instituti, 2023. - Т.7.
9. Манилов Ю.П. Свод Тандынского района Бухарской области. – Самарқанд, 1992.
10. Манылов Ю.П. Работа по составлению карты археологических памятников. – Самарқанд, 1987.
11. О.В. Обельченко. Лявндакский могильник - Ташкент : ИМКУ, 1961. - Т. Вып. 2.
12. О.В. Обельченко Кую-Мазарский могильник. - Ташкент : ТИИА АН УзССР, 1957. - Т. VIII.
13. О.В.Обельченко. Культура античного Согда. – Москва, 1992.
14. Ю.П.Манилов. Свод Бухарской области Навбахарского района. – Самарқанд, 1986.
15. Ю.П.Манилов. Р.Абдураимов. Отчёт археологических исследований по составлению карты археологических памятников Кизилтепинского и Конимехского районов Навоийской области. – Самарқанд, 1988.
16. Я. Ф.Фуломов. У.Исломов. А.Аскарлов. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана // - Тошкент, 1966 г.